

1.

MEĐUKNJIŽEVNO ČITANJE, NOVE INTERKULTURNE STUDIJE. HRVATSKO-SRPSKA INTERKULTURALNOST U JUŽNOSLAVENSKOM KONTEKSTU

Zvonko Kovač

UDK: 821.163-112

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: U radu se sumira višegodišnji poredbeno-južnoslavistički i mentorski rad voditelja projekta „Interkulturalna povijest književnosti“, ukratko predstavljaju njegova međuknjiževna čitanja te daje kratka ocjena novih interkulturalnih studija mladih istraživača. Polazi se od pretpostavke da se hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski odnosi ne mogu do kraja razumjeti bez poredbeno-povijesnoga čitanja kompleksnih situacija i dokumenata jugoslavenske prošlosti, kako one međunarodne tako i unutarnje, ali ni bez šireg povijesno-filološkoga okvira južne slavistike, odnosno povijesti srednje i jugoistočne Europe. U tom je smislu, uz daljnje osmišljavanje interkulturalnoga pristupa, važno i poticanje i podizanje mladih istraživača (posebno studenata doktorskih studija), koji će znati ovladati relativnom cjelinom južnoslavenske filologije kako bi se hrvatsko-srpska problematika izvela iz usko-nacionalnih u relevantne slavističke kontekste.

Ključne riječi: međuknjiževno čitanje, interkulturalne studije, mentorstvo, hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski odnosi, povijesno-filološki okvir južne slavistike, interkulturalnost

I. UVOD

U zamisli da u svojoj novoj knjizi *Interkulturalne studije i ogledi* prezentiram barem sve najvažnije rezultate projekta „Interkulturalna povijest književnosti – Eko-kulturalni identitet južnoslavenskih književnosti“, radove voditelja projekta i mentora te ocjene radova članova projekta i doktoranada koji su u osnovi prihvatili metodološku orijentaciju koju smo pokušali afirmirati projektom, ne bez određenoga nerazumijevanja ili ravnodušnosti dijela naše znanstvene zajednice, kao da se dogodio svojevrsan nesrazmjer. Naime, istraživanja koje sam sâm poduzimao, kao nikada ranije, tek u kratkim predasima od nastave i mentorstva, svodila su se na ponovna ili nova međuknjiževna čitanja svoje uglavnom stare lektire, dok su mladi znanstvenici bili sve ambiciozniji i uspješniji, pa su njihove nove interkulturalne studije dobile su oblik i vrijednosti monografija, za koje vjerujem da će završiti ostati

u temeljima modernoga, na poredbenim i interkulturalnim osnovama zasnovanoga studija južnoslavenskih književnosti. Otuda je mojem *međuknjiževnom čitanju* makar naslovom trebalo dodati razinu više, upozoriti na *nove interkulturalne studije*, ne samo zato što je još uvijek dobro *interkulturalne studije* afirmirati kao *nove* nego i zato što smo povjerovali da su se poredbena i međuknjiževna tumačenja u našim najboljim međuknjiževnim čitanjima i analizama prometnula u istinske interkulturalne rasprave, koje nisu nastajale samo u uskom krugu učitelja i učenika, nego imaju odjeka i smisla unutar suvremene hrvatske književne historiografije, pa i znanosti o književnosti ili interkulturalne slavistike općenito. Pa ipak, u sustavu znanosti i akademske kritike koje rijetko daju znakove ohrabrenja nekom novom pristupu, posebno ako se on ne koncentrira na korpus domaće, nacionalne kulture, osobito ako je nastajao na suspektnom južnoslavističkom području, nije naodmet dati i neku dobrohotnu, samokritičku procjenu našega rada; jer tko će to učiniti, ako se sami ne pobrinemo?

Ostavši, dakle, bez zasluženoga mjesta u sustavu nacionalne filologije, nakon osamostaljenja kroatistike kao nacionalnoga studija, čini se da nije bilo dovoljno osloniti se na već afirmirano komparativno proučavanje južnoslavenskih književnosti, nego je valjalo osmisliti novo predmetno područje kao samostalno, ali ne više kao ansambl kultura koje bi odgovarale skupini naroda određene države, nego kao manje-više međukulturalno povezan niz jezika i književnosti koje studenti prema svom izboru i afinitetu, najčešće i iz puke nužde jer studij južne slavistike (odnosno studij južnoslavenskih jezika i književnosti) upisuju tek kao drugi, pa i kao slučajan izbor. Zato smo u prvi plan morali istaknuti profil djelatnika na tom području, koji kao da mora imati neke ekumenske osobitosti, odnosno osmisliti lik mogućega pacifista koji će težiti „ostvarenju međunarodne koncepcije mira“, znanstvenika „s povijesnim, etičkim, vjerskim“, a svakako i ekološkim „dubinskim znanjem“. Stručnjaka empatijski otvorena za razvijanje i proučavanje interkulturalnog dijaloga, koji kao da je umrežio pojedince, narode i kulture danas više nego ikada.

U tom smislu nametala su se očitavanja književnoga kanona u novim okolnostima, odnosno zagovaranje međuknjiževnoga kanona, koji je često prvi znak dobre književnosti, ne samo onako kako je to bilo u prošlosti sa Stankom Vrazom ili Ivom Andrićem, uostalom i s Vladanom Desnicom, nego i u književnosti kakva je suvremena bosanska (i južnoslavenska međukulturalna) književnost, koja teško nalazi prostor svoje afirmacije. Često i zato što smo se skloni svojom književnosti baviti na račun drugoga i nevoljno priznati one koji se drugom književnosti bave iz stručnih, a ne samo nacionalnih razloga. Da to ipak nije pravilo, pokazuje situacija među stranim, inozemnim slavistima, kakvima smo i mi sami, makar samo nominalno, uglavnom međusobno postali, tako da nove mogućnosti poredbenoga i interkulturalnoga proučavanja književnosti ukazuju na svu širinu i brojnost, kako teorijsko-metodološkoga obzora istraživanja tako i analitičkih čitanja. Zato se interdisciplinarna solidarnost među srodnim strukama, ne samo na području slavistike nego i humanistike općenito, ukazuje kao novi izlaz iz samodostatnosti disciplina, nacija i (nacionalnih) studija.

Najzanimljivije je, ipak, kako se interkulturalni pristup, kao nepretenciozno međuknjiževno čitanje, ostvaruje na pojedinim primjerima iz osobnoga novijega istraživačkog isku-

stva. Pri razumijevanju interkulturene problematike ljubavne novelistike neće biti dovoljno razumjeti deficite ljubavnoga zanosa među akterima drugačijih kultura, nego i definirati korpus tekstova koji zadovoljavaju kriterije interkulturalnosti kao svoje dominantne osobine. Narativne epizode o ljubavi i prijateljstvu u Meše Selimovića ili dijaloške naracije o modernizaciji u Ive Andrića pokazuju kako se o pojedinim narativnim jedinicama jednom može govoriti iz nacionalne, a drugi put iz iskustva interkulturene konstelacije, opusa, recepcije, čitanja ili interpretacije. Nova antipodna konstrukcija odnosa klasikâ južnoslavenskoga modernizma Crnjanskoga i Krleže, na račun one stare između Andrića i Krleže, otkriva svu srodnost avangardnih početaka srpske i hrvatske modernističke književnosti, svu poetičku nasuprotnost dvaju talenata, ali i svu tragičnu razdvojenost ideološko-političke situacije obiju nacionalnih kultura. Poredbeno-analitičko, više negoli interkultureno, čitanje fenomena intelektualca-umjetnika u južnoslavenskim književnostima od Cankara do novog *Filipa* Borisa Perića, kao i tumačenje kompleksa Panonije u Crnjanskog i Krleže u svjetlu postkolonijalnih studija, pokazuje da širina rasprave uvijek obogaćuje naše iskustvo čitanja, koje nam, što je izdašnije, govori o sličnim sudbinama, s onu stranu nacionalnoga. Kao što je, zapravo, s onu stranu nacionalnoga, u kontekstu interkulturene književnosti, i moje čitanje zavjetnog teksta *Vrijeme koje se udaljava* Mirka Kovača, zatim svjetskog međukulturenog pjesnika Tomaža Šalamuna, slično kao i razumijevanje pjesnika Josipa Ostija u kontekstu književnosti manjina i doseljenikâ u Sloveniji, ne samo u interkulturenom kontekstu nego i u interkulturenom tekstu, u kojemu se glas pjesnika i čitatelja, interpretatora iz druge sredine, sretno nadopunjuju i isprepleću.

Ukratko, iako mi se konkretna iskustva međuknjiveznoga čitanja čine predragocjenim za nove teorijske izvode, već i iz ovog kratkog pregleda dobronamjernom je čitatelju jasno da se povijesna, književno-povijesna ili naprosto estetska međuknjivezna čitanja, kada se njima pristupi s empatijom i sa strasti koju razgorijeva postjugoslavenska književnost i njezina teorija, kao i malobrojna suvremena međuknjivezna kritika, nameću sama po sebi, kao nužna dopuna naše osobne ili nacionalne kulture, kojom smo već opremljeni za budućnost književnosti svijeta. Naime, na obzoru svjetske, globalne književnosti ne javlja se samo sve bogatije iskustvo međuknjiveznoga čitanja, koje smo zapravo oduvijek prakticirali, ne pojavljuje se samo praksa proučavanja književnosti u interkulturenome kontekstu, nego i *interkulturena književnost* sama, kao jedna od najdinamičnijih pojava suvremene komunikacije među kulturama: *littérature comparée* kao da pred našim očima postaje *littérature expatriés*, književnost između azila i egzila, emigrantska književnost, književnost nacionalnih manjina, književnost *out of nation* književne zone, odnosno *neue Weltliteratur*!¹

¹ Mnogo je već primjera kojima se rastuća emigrantska književnost, književnost između egzila i azila, književnost posebnih međuknjiveznih zajednica, književnost nacionalnih manjina i doseljenika, regionalna književnost i sl. želi objediniti jednim pojmom; kako sve navedene književnosti i interkulturene književne konstelacije obilježava svojevrsna interkultura, odnosno interkulturalnost, a s obzirom na ranije zalaganje za interkulturenu znanost o književnosti, prirodno mi se nametnuo pojam *međukulturene književnosti* kao najprimjereniji, pa su spomenuta označavanja samo varijacije istoga termina.

2. DOKTORANDSKI INTERLUDIJ, MENTORSTVA

Nije stoga čudno da među mladim stručnjacima raste interes i za proučavanje južnoslavenske interkulturalne građe, *onog zajedničkog* koje nas vodi prema pojedinačnosti, *posebnosti*. I obratno, *onog osobitog* koje nas vodi otvorenosti prema svijetu.

Nekoliko primjera poredbenoga istraživanja južnoslavenske interkulturalnosti, odnosno interkulturalnog razumijevanja druge nacionalne književnosti iz aktivne perspektive svoje kulture, uz moje mentorstvo, prinosim kao svojevrsan *doktorandski interludij*, mentorska iskustva, osobnom teorijskom sabiranju o temi hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih međuknjiževnih odnosa, kakve nastojimo razvijati i istraživati i na *Desničinim susretima*. To što u našem slučaju – pri tome prije svega mislim na Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti – nije u novije doba bilo više neposrednoga istraživanja hrvatsko-srpskoga/srpsko-hrvatskoga interkulturalizma na doktorskom studiju, vjerojatno treba pripisati „povijesnim razlozima“, iako nikako ne trebamo zaboraviti na brojne seminarske i diplomatske radove koji ne svjedoče samo o kontinuitetu zanimanja za hrvatsko-srpske odnose, cjelokupnu srpsku književnost i kulturu nego i o kvaliteti ukupne slike kulturne razmjene i njezina proučavanja.²

(1) Izabran interkulturalni analitičko-problemski pristup u doktoratu Hasana Tijanovića *Multimedijalnost putopisa Zuke Džumhura (Interkulturalni, intertekstualni i intermedijalni aspekti)*, u međuvremenu objavljenom 2006. u Bihaću, obogatio je dosadašnje spoznaje o putopisnom i sveukupnom djelu i djelovanju Zuke Džumhura, s više nedvosmislenih rezultata: afirmaciji multimedijalnosti i suvremenog medijalnoga pristupa u tumačenju književnosti, otkrivanju i sistematizaciji aspekata intertekstualnosti u Džumhurovu djelu, do sada neistraživanima, ali i potvrde dvostrukoga značenja intertekstualnosti, naime, kao svojevrsne interkulturalne književnosti te međuknjiževnoga književnopovijesnog čitanja, odnosno tumačenja.

(2) Teorijsko-analitičko međuknjiževno razlaganje Ivana Majića *Sjećanje i pripovijedanje: interkulturalna konstelacija opusa Meše Selimovića* logikom ireverzibilne povezanosti težište

² Riječ je doslovce o desecima i desecima seminarskih i diplomskih radova koje su studenti na starom, kao i na našem novom Studiju južnoslavenskih jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, prema programu studija, izrađivali ne samo na kolegijima pojedinačnih nacionalnih književnosti nego i na onima poput *Poredbene analize, Međuknjiževnih tumačenja* ili *Međuknjiževne kritike* koje godinama vodim uz seminare iz međukulturalne bosanske i suvremene slovenske književnosti. Za ilustraciju, navodim samo naslove nekoliko najnovijih završnih radova: *Varijante Romana Mirka Kovača u stilskim analizama i interpretaciji; Interkulturalna konstelacija vlastitog i stranog u romanima Gorana Vojnovića; Interkulturalno književno prevodenje na primjeru radiodrame Saše Stanišića Traum! Traum. Traumata; Južnoslavistički studiji u kontekstu interkulturalnog obrazovanja; Usporedba južnoslavenskih književnosti u UDK sustavu; Aspekti interkulturalne književnosti – Dubravka Ugrešić i Marica Bodrožić; Seudalinka – pjesma u pričama Inšallah Madonna, inšallah, itd.*

Ne treba zaboraviti i na sličnu, veoma bogatu mentorsku aktivnost na diplomskom studiju kolege Dušana Marinkovića, dugogodišnjeg voditelja Katedre za srpsku i crnogorsku književnost; u novije doba zaključena su i tri doktorata s područja srbistike: Dubravke Bouša pod naslovom *Pjesnički znak kao svjetonazor u pjesništvu Milana Dedinca*, Virne Karlič iz jezikoslovlja *Određenost i neodređenost u srpskom i hrvatskom jeziku* te Dubravke Bogutovac *Rana proza Svetislava Basare od autoreferencijalnosti teksta do simulacije zbilje*.

Jednako tako, bio je uspješan i projekt „Hrvatski književno-kulturni identitet u tranziciji/regionalnom kontekstu (Aspekti hrvatsko-srpskog kulturnog dijaloga)“ Hrvatske zaklade za znanost (voditelj red. prof. dr. sc. Dušan Marinković, za zavidnom ekipom suradnika), rezultati kojega se upravo objavljuju u obimnom zborniku radova.

istraživanja i teorijskoga zanimanja prebacuje na prva dva člana – *pripovijedanje* i *sjećanje*, dok se *interkulturalna konstelacija opusa* nekako shvaća kao samorazumljivo polazište. Upravo prvim poglavljem doktorata – *Recepcija* – koje ima višestruku funkciju uspostavljanja konteksta tumačenja vrsnim demonstriranjem poznavanja glavne sekundarne literature, iscrpnim pretragama polja recepcije, pri čemu se kulturne pozicije prethodne kritičke i stručne recepcije djelovanja i djela Meše Selimovića razumiju više kao izraz individualne, a manje, ako ikako, kao odraz nacionalne ili neke specifične međuknjiževne zajednice, nastoji se kompenzirati očekivano veće književnopovijesno istraživanje međuknjiževnoga konteksta Selimovićeva opusa.

Nepouzdanost sjećanja kao ovjeravanja prošle događajne zbilje, kao i višestrukost označiteljske djelatnosti romanesknog pripovijedanja (i pisanja uopće), ne samo onog autobiografskoga podrijetla, osobito ako je opterećeno traumom gubitka objekta, pa i traumom pisanja, kao u Meše Selimovića, rezultira bogatstvom pripovjednih situacija, odnosno njihovom nezavršenosti, kao i nezavršnosti naših čitanja i nesavršenosti naših tumačenja. Opus klasika međukulturne južnoslavenske književnosti Meše Selimovića, posebno romani *Derviš i smrt* i *Tvrđava*, pomnim analizama Ivana Majića, aktualizirani u perspektivama suvremenih književnih teorija, ovom interkulturalnom studijom postaju veoma važnim mjestom ne samo u širem kritičkom i književno-povijesnom, poredbenom kontekstu nego i nezaobilaznim mjestom preispitivanja novih mogućnosti tumačenja, pa i daljnijega razumijevanja koncepta sjećanja i pripovijedanja općenito.

(3) Uz iscrpno međuknjiževno istraživanje Branke Vojnović *Sarajevska ratna priča: naracija, empatija, etika*, pitanje koje bi se moglo postaviti kao motivacijsko, ali i kao poveznica triju na prvi pogled nepovezanih perspektiva iz kojih se gleda na najšire moguće shvaćenu sarajevsku ratnu priču – naracije, empatije i etike – moglo bi se formulirati ovako: možemo li pisanjem i objavljivanjem, a onda čitanjem i tumačenjem ratnih priča *postati bolji ljudi*, odnosno može li književnost o ratu „pridonijeti osobnoj moralnosti“? *Približeni i prozvani* književnošću koja, za razliku od povijesti, unosi dimenziju individualizacije i identifikacije te svojom imaginacijom i fikcijom svjedoči o ljudima poput nas, prema izvodima Branke Vojnović, ne samo da suosjećamo nego smo i zapitani nad sobom i lakše oblikujemo svoje stajalište: zahvaljujući istom potencijalu, etičkom sustavu spoznaja, uvjerenja, stavova iskazanima u umjetničkom tekstu koji sugestivno, snažno i odredivo budi imaginacijske, identifikacijske i empatijske mehanizme, književnost „može služiti u širenju kulture empatije, u širenju sabotaže fanatizma“. Ili, kako čitamo na drugome mjestu, književnost zorno predočava i izvor je etičkih primjera, odnosno „njezina je etička uloga da ne služi širenju netrpeljivosti prema Drugome“, dok je specifičnost bosanskog ratnog pisma u tome da „opovrgava (predrasude) presude o Drugome“, prema načelu – svi su oni isti. Uvjereni smo da je i sâm izbor teme i način njezine obrade, koji karakterizira makar samo implicitna, ali svjesno odabrana pozicija empatijskoga čitatelja, svojevrsnog interkulturalnog interpretatora, također visoko moralan čin, koji služi na čast i autorici rada i znanstvenoj zajednici koja ga je iznjedrila.

(4) Zanimljiva interkulturalna rasprava Šeherzade Džafić *Prostori faksije, fikcije i fantastike u djelu Irfana Horozovića*, s obzirom na opširan analitičko-interpretativan posao, zauzetost

za produktivan interkulturalni pristup i međuknjiževno čitanje, kao i s obzirom na neposredne rezultate istraživanja iznesene u zaključku, a najviše sinergijom geokritike i određene interkulturalne situacije, pridonosi boljem razumijevanju Horzovićeve književnoga međupolja, pri čemu su „prostori faksije“ podržali, potpomogli njegovu interkulturalnost, a „prostori fikcije i fantastike“ interkulturalnost protagonista njegova djela; a možemo dodati – protagonista, pa i interkulturalnost čitatelja, kao i samog prostora.

(5) Višestruko poticajno razlaganje Klemena Laha *Tipologija književnih likova stranaca u slovenskoj pripovjednoj prozi* pisano je na slovenskom jeziku s opširnijim sažetkom na hrvatskom; polazi od problema *stranosti*, razumijevanja i definiranja „tuđeg“, odnosno od analize i tipologije likova u slovenskoj prozi koje je moguće prepoznati kao „osobe neslovenskoga roda“. Izvršno poznavanje i primjereno „savladavanje“ obimnoga korpusa tekstova pripovjedne proze, zatim dobra naratološka utemeljenost, kao i zavidan smisao za detaljnu analizu dali su u krajnjem rezultatu dojmljivu tipologiju (sistematizaciju) likova stranaca, koji u slovensku književnost unose važnu narativnu dinamiku i pridonose održavanju vrijednosnoga sustava društva (posebno pri kritičkom odnosu, ali i onda kada stereotipe utvrđuju). Slika stranaca u slovenskim pripovjednim djelima, tragom glavnoga doprinosa Lahova doktorskoga rada, može se očitati u rasponu od ambivalentnoga odnosa prema Nijemcima do sličnoga podvojenoga odnosa prema Romima (ciganskim etničkim skupinama): od osjećaja ugroženosti i divljenja do prezira i zavisti na intuitivno-magičnim sposobnostima.

(6) Primjerna nova interkulturalna studija Ivane Latković *Reprezentacijske prakse prošlosti u suvremenom slovenskom romanu* uspješno odgovara na „svoje“ glavne teze o više performativnom negoli mimetičkom načinu reprezentacije prošlosti, odnosno o više iskazivačkim negoli prikazivačkim dimenzijama pripovijedanja u suvremenim romanima povijesne orijentacije ili tematike. Svjesno kontrastirani prema kanonskim autorima slovenskoga povijesnog romana, brojni se suvremeni slovenski romanopisci i njihovi romani problemski interpretiraju s obzirom na reviziju velikih povijesnih priča, pitanja jezičnoga posredništva i problematiziranja autorstva te odnosa sjećanja i pripovijedanja i sl. Osim toga, vrijedan je pozornosti i kratak poredbeni prikaz novoga povijesnoga hrvatskog romana. Jednako tako valja istaknuti, a to smatramo najznačajnijim znanstvenim i stručnim doprinosom disertacije Ivane Latković, mnoge produktivne navode i uspješne aplikacije recentne slovenističke i brojne strane teorijske literature, kako one o književnim reprezentacijama prošlosti općenito tako i one o suvremenom razumijevanju i prikazivanju prošlosti (i povijesti), pa i o osnovnim aspektima interkulturalne interpretacije.

(7) Istraživanje je u okviru doktorskoga rada Gordane Tkalec *Hrvatska književnost na internetu (Recepcija suvremene hrvatske književnosti na internetskim stranicama srednjoeuropskih zemalja)* bilo okrenuto fenomenu Interneta, mediološkom pristupu književnosti, novim, elektroničkim medijima te predstavlja pionirski pokušaj razumijevanja međukulturalne, interaktivne međumrežne recepcije književnosti. Njezino je istraživanje pokazalo da svaka zemlja, bez obzira na zemljopisnu blizinu koja bi je vezala s drugima, ima svoje povijesne i kulturalne posebnosti, koje se očituju i u recepciji književnosti na Internetu. Kao zanimljivost istraživanja može se istaknuti činjenica da Internet, bez obzira na širinu i različitost sudionika, dijelom potvrđuje stereotipe koje nalazimo u njihovim državama, odnosno kulturama.

Iako je teško bilo očekivati suprotne odazive, zanimljivo je do koje mjere Internet služi i kao zrcalo (ne)kulture. Jednako je tako zanimljivo da, prema izvodima u doktoratu, autori iz prošlosti nisu toliko predmet internetske komunikacije, ali ih se može naći u internetskim enciklopedijama ili na specijaliziranim internetskim stranicama.

(8) Opsežnim međuknjiževnim istraživanjem Tomislava Zagode *Humor u slovenskom, bosanskohercegovačkom i hrvatskom romanu u razdoblju tranzicije* problematika tranzicijskog humora u suvremenom romanu slovenske, bosanskohercegovačke i hrvatske književnosti, inače potisnuta na margine znanstvenih rasprava, čemu uzrok valja tražiti u aktualnosti „ozbiljnih“ tema koje je nametnula s jedne strane ratna zbilja, a s druge društveno-ekonomska tranzicija, dobiva središnje mjesto. Humor, prema izvornom stajalištu autora teze, nije bio samo odgovor na suvremeni svijet tranzicije, nego je predstavljao poseban komunikacijski kôd u kojem su se artikulirale uzajamne potrebe autora i čitatelja za rugalačkom subverzijom društvenih i kulturno-povijesnih sastavnica novouspostavljenih političkih zajednica. Postmoderni skepticizam u vidu cinizma, emocionalna distanciranost i opći relativizam i agnosticizam humora u slovenskom romanu kontrastira s bosanskim humorom „u kojemu razočaranje propašću socijalizma ima obilježja sentimentalizma“, dok se hrvatski humor razlikuje od obaju spomenutih po „opsesivnom hrvanju s pitanjem nacionalnog identiteta, mitološkim rekonstrukcijama nacionalne prošlosti i po snažnom subkulturnom otporu ruralizaciji sociokulturne scene“; slovom krajnjega zaključka, zajedničko je, pak, obilježje humora otpor ideologizaciji i povijesti, kao i svim oblicima kulturne i političke hegemonije, pri čemu je „komička katarza“ njegova glavna funkcija.

(9) Poredbeno-interkulturalna monografija Tzvetomile Pauly *Estetički i ideološki aspekti demonizma u poredbenom kontekstu južnoslavenske avangarde (1915.-1930.)* naglašavanjem subverzivnosti prema kulturi s prevlašću monoteističke (kršćanske) religioznosti, odnosno isticanjem kritičkoga potencijala demonskih figura iznosi hipotezu prema kojoj su fantastični i groteskni oblici *motiva demona*, kao dominantne forme avangardnog opoziva stvarnosti i njezina tradicionalno *lijepog* prikazivanja u umjetnosti, zapravo u službi antimodernističke kritike civilizacije. No, za razliku od nostalgичne kritike moderne civilizacije u kanonskih antimodernista, koji snuju o restauraciji predmoderne zajednice, avangardni prigovor postojećem svijetu priziva nove, „transmoderne“ alternative u vidu filmičnih slika u nastajanju, sa stihijsko-karnevalskim početkom i „otvorenim krajem“, koje prizivaju apokalipsu entuzijastički i veselo, kao „vitalistički protusvijet“, bez posredničkih instancija, u sveživotu, glasom koji svjedoči izgublenu prisnost. „Karnevalski demonski smijeh je, dakle, avangardan ‘odgovor’ ciničnom podsmjehu modernog sotone, vampira civilizacije“, koji kao glas i njegova jeka i danas odjekuje svijetom.

(10) Doktorski rad Marijane Bijelić pod naslovom *Žrtvovanje kao strukturni model „septembarske književnosti“ u okviru bugarske književne avangarde*, premda bez osmišljena oslonca na poredbeno ili međuknjiževno tumačenje, izdvaja žrtveni obred koji dovodi u vezu sa začecima simbolizacije i kulturnoga poretka te ključnim učinkom žrtvovanja smatra „čišćenje“ agresivnih mimetičkih poriva koji ugrožavaju zajednicu. Interpretacije odabranih tekstova dale su se u potragu za utvrđivanjem „zajedničkog strukturnog mehanizma sadržanog u naizgled različitim kulturnim modelima“, od mitske slike apokalipse, preko

obreda prijelaza (inicijacije ili „pogrebnim“, posmrtnim obredima simboličke reintegracije mrtvih u zajednicu) do vitalističke filozofije, ničeanskoga principa dionizijskoga. Ovdje ne trebamo zaboraviti na utjecajnu kritiku modernizma Zorana Kravara, koja će i Marijani Bijelić poslužiti kao osnovica za napuštanje političkoga okvira razumijevanja stvarnosti u korist protomodernih ili, pak, eshatoloških razmatranja, koja rješenje krize traže oblikovanjem osobitih „protusvjetova“ ili „svjetonazorskih separea“. (Opširniji se prikazi doktorata mogu naći u spomenutoj knjizi *Interkulturalne studije i eseji*, Zagreb 2016. Napominjem i da su, u međuvremenu, tiskane knjige pojedinih autorica i autora u cijelosti ili većim dijelom „oslonjene“ na njihove doktorske radove,³ a objavljene su, dakako, i mnoge zasebne rasprave, dijelovi doktorata.)

3. HRVATSKO-SRPSKA INTERKULTURALNOST DANAS

Svojedobno sam (povodom simpozija o Strossmayeru) poznatu sintagmu Predraga Matvejevića *jugoslavenstvo danas* pokušao „prevesti“ u teorijski prostor interkulturalnosti, dakako, bez uspjeha. Naime, sve nas koji smo igrom slučaja ili darom sudbine ostali pod stigmom južnoslavističke organizacije studija kao da je dosegнула duga sjena jugoslavenstva u kulturi, kojemu, međutim, nikada nije zapravo određen sadržaj, pa ni dominantne vrijednosti. Nasuprot mnogim monokulturnim koncepcijama u okvirima pojedine slavenske nacionalne književne historiografije, na stranim slavističkim studijima podržavale su se predodžbe o višejezičnom ili multikulturnom sadržaju pojedinih slavenskih areala i potrebi adekvatnijega pristupa tom sadržaju; posebno se on zazivao na južnoslavističkom, a najviše na tzv. serbokroatističkom području. Zagrebački jugoslavisti davno su se odazvali tom pozivu razvojem regionalne književne komparatistike, s namjerom sistematizacije „književne građe“ na poredbenim osnovama, pokušavajući u suvremeni studij književnosti uvesti metode komparativne književnosti. Raspadom je zajedničke države koncept mogao dobiti i svoju međunarodnu dimenziju, ali se i danas među stručnjacima za svjetsku književnost dvoji oko internacionalnog karaktera veza, korpusa i sadržaja hrvatskoga i srpskoga⁴, odnosno južnoslavenskoga književnog i kulturnog naslijeđa. S pravom se upozorava na njihov međusoban specifičan „domaći karakter“, ne samo za razdoblja zajedničkih društava i država nego i za ona u kojima su si južnoslavenske književnosti bile međusobno strane i udaljene, pa čak i za postjugoslavensko razdoblje. Naglašava se srodnost jezika te određena jednojezičnost, koje omogućuju ne pretjerano tešku književnu razmjenu, kao i relativno

³ Hasan TIJANOVIĆ, *Multimedijalnost Putopisa Zuke Džumbura (Interkulturalni, intertekstualni i intermedijalni aspekti)*, Bihac 2008.

Šcherzada DŽAFIĆ, *Interkulturalni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*, Sarajevo 2015.

Ivana LATKOVIĆ, *Rebusi prošlosti, izazovi sadašnjosti, Rasprave o suvremenom slovenskom romanu*, Zagreb 2017.

Ivan MAJIĆ, *Pripovjedna (ne)moć sjećanja – analiza književnog djela Meše Selimovića*, Zagreb 2017.

⁴ Davno je na to dobrohotno upozorio Zoran Kravar, a njegove tvrdnje da se „ideja komparativnog proučavanja“ hrvatske i srpske književnosti „mora braniti vrlo specifičnim argumentima“, kao i da se one kao „nacionalne institucije“ javljaju tek od najnovijega doba i da postaje „prirodno što problematika hrvatsko-srpskih književnih odnosa prelazi u kompetenciju komparatistike“ supotpisivao sam s najboljim preporukama (Zvonko KOVAČ, *Poredbena ili interkulturalna povijest književnosti*, Zagreb 2001., 80).

laku mogućnost slavista da ovladaju dvama – trima južnoslavenskim jezicima ili korpusima književnosti i tako postaju kompetentnim stručnjacima za šire kulturno područje. Osim južnoslavenskih studija kao relativne cjeline, dobro su se danas u svijetu razvili studiji bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika s književnostima, kao i izdvojeni pojedinačni studiji slovenskoga ili bugarskoga jezika i književnosti, u raznim studijskim kombinacijama i na različitim razinama. (Na nekim sveučilištima u svijetu izvode se hrvatski studiji, najčešće potpomognuti više diplomatskom, a manje materijalnom pomoći iz Hrvatske.) U pravilu, oni su uklopljeni u šire slavističke ili komparativne studije, pa i studije povijesti istočne, odnosno srednjo- i jugoistočno-eurovske studije. Nije stoga čudno to što se u pretraživanjima ili reinterpretacijama južnoslavenske kulture naišlo na popularne postkolonijalne, inter- i transkulturne teorije, dapače, što su se otkrivali zajednički sadržaji, bolje rečeno, „kulturni međuprostori“, tj. intenzivan dijalog lokalnih, nacionalnih i vjersko-kulturnih entiteta, kad su se već o pojedinačnim identitetima pobrinule vojske stručnjaka za nacionalne povijesti i nacionalne književnosti, pa i pojedini isluženi slavisti.

Mene je osobno privukla interkulturna hermeneutika, kojom je korak iz poredbenih analiza prema međuknjiževnim tumačenjima omogućio još jednu ključnu spoznaju. Naime, da u uvjetima naše nastavne prakse nije dovoljno aranžirati interpretacijski kontekst istraživanja prema načelima interkulturalnosti, nego da bismo trebali poraditi na afirmaciji korpusa tekstova, danas bih rekao čitave jedne međukulturne hrvatsko-srpske, južnoslavenske književnosti, s dominantnom osobitosti i kvalitetom u aspektima interkulturalnosti. Posebno je to važno za novije i suvremene južnoslavenske književnosti, u kojima je transkonfesionalna, svjetovna osnova jačala na račun one konfesionalno-nacionalne, koja u korpusu usmene narodne književnosti ionako nikada i nije bila odlučujuća razlikovna komponenta. Dapače, baš je izbor jezika narodne za jezik novije književnosti srpsku književno-jezičnu situaciju dramatično približio hrvatskom slučaju, prema kojemu, pak, ni djelomičan trojezičan razvoj nije mogao bitnije ugroziti središnji (štokavski) tijek hrvatske književnosti, kako je on bio određen u preporodu. Pri tomu moramo opet i opet ponoviti: ni u prošlosti, kao niti danas, jednostavnim filološkim kriterijem nije se moglo i ne može se do kraja utvrditi razgraničenje među književnim tradicijama, tako da su čitavi dijelovi književnosti i pojedini opusi ostali u spomenutom „kulturnom međuprostoru“. Ne znači da se do određenih kriterija nije moglo ili nije pokušavalo doći,⁵ ali oni nisu bili općeprihvaćeni. Za jednu skupinu stručnjaka hrvatski i srpski kulturni međuprostor činio se zapravo prevladavajućim, pa su ga bili skloni tumačiti kroz svoju nacionalnu optiku, uz jednostavno imenovanje jugoslavenskim, bez obzira na to što je to imenovanje od samoga početka projektno uključivalo i bugarski, kasnije i makedonski kompleks, a stvarno staroslavenski jezik te slovenski „jedinstveni kulturni prostor“.

Kao što vidimo, hrvatsko-srpska interkulturalnost bila je opterećena nejasnim unutarnjim i vanjskim svojim kulturnim granicama, tim više što i nacionalno-državne dugo nisu bile definirane. Ukratko, kao što federalni ili konfederalni način organizacije zajedničke države

⁵ Posebno su se u tome istaknuli urednici izdanja Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (npr. Velimir Visković, kako kao urednik *Enciklopedije Jugoslavije*, jednako tako i kao urednik *Hrvatske književne enciklopedije*).

mnogima nije bio po volji, tako ni učitavanje „kulturnoga međuprostora“, odnosno interkulturnoga sadržaja u „kulturnom jugoslavenstvu“ ni danas mnogima nije optimalno rješenje.⁶ Uvijek su privlačniji nacionalni prečaci, sve i kad nas bjelodano vode prema stranputici.

Iako se već osjećamo, povijesno gledano, opet na periferiji Zapada, ako ne i u svojim slijepim ulicama kulturnoga monocentrizma, dok integracijske procese u Europi, svijet Interneta, drugu – treću generaciju ekonomske migracije i izbjeglice sve više obilježava upravo *interkulturalnost* i u praktičnom, empirijskom smislu, nije naodmet ponoviti kako se interkulturalne teorije postupno etabliraju kao značajna kulturno-znanstvena i historiografska paradigma. Suvremeni džepni rječnik interkulturalnosti⁷ definira već više od dvije stotine pojmova višestruko interdisciplinarnе prakse koja prelazi granice kulturnih studija na razna područja života, pa tako i na književnost (ne samo na studij književnosti). Nakon afirmacije interkulturalne znanosti o književnosti, s osloncem na koju sam, između ostaloga, temeljio svoja predavanja na postdiplomskom studiju književnosti, Michael Hofmann izdao je nedavno, sa suradnicom Iuliom-Karin Patrut, i – uvod u međukulturnu književnost, i to ne samo za područje emigrantske književnosti, gdje je ona već bila afirmirana, nego za najšire područje povijesti njemačke književnosti, od srednjovjekovne do suvremene književnosti. Naglašava se, slično kao i u rječniku interkulturalnosti, važnost samoga pojma *međukulturalnost* za razumijevanje fenomena međukulturalne književnosti. I dok se u Barmeyerovu rječniku pojašnjava uz pojmove *interkultura* i *interkulturalist*, pri čemu se *interkultura* razumije kao dinamična treća kultura koja nastaje u kulturnom kontaktu i komunikaciji kulturno različitih interaktivnih partnera⁸, a *interkulturalist* se definira kao „Grenzgänger“, osoba koja se teorijski ili praktično bavi interkulturalnosti i interkulturalnom komunikacijom, koja pokušava razumjeti ljude koji se u svojem okruženju susreću s interkulturalnosti, dok njegovo djelovanje posebno podrazumijeva konstruktivno ophođenje s kulturnom drugosti i stranosti,⁹ Hofmann i Patrut interkulturalnost opisuju kao razmjenu između kultura i činjenice da se kulturni identitet može odrediti samo u toj razmjeni i miješanju između svojega i stranoga.¹⁰ Kao što smo već više puta naglašavali, i ovdje se navodi da pojedine kulture nisu homogene u sebi i da se u njima mogu pronaći brojne referentna mjerila, koja kulture međusobno čine sličnima, premda je opravdano govoriti o kulturama u množini.¹¹ *Drugost i stranost* osnovne su teme i osnovni aspekti međukulturalne književnosti od Homerove *Odiseje* do suvremene migracijske književnosti, pa se s njom sasvim opravdano povezuju i mnogi kanonski tekstovi književnosti njemačkoga jezičnog područja, od *Parcifala*,

⁶ Ili da kažemo pomirljivije, slično kao i pri imaginaciji Jugoslavije u književnosti, tako je i njeno naslijeđe u imaginarnoj kulturnoj povijesti, trajno u određenom kretanju i zasniva se na imperijalnoj prošlosti zemlje; toliko je jasno književnost o Jugoslaviji, a rekao bih i kao i književna historiografija ranijih perioda, bila situirana s „onu stranu nacionalnoga“ te posredovala „transnacionalnu samosvijest“, da ne začuđuje kasnije izbijanje nacionalizma (usp. Andrea ZINK, „Land im Bewegung. Die Imagination Jugoslawien in der bosnisch-kroatisch-serbische Literatur“, *Erzählte Mobilität im östlichen Europa. (Post-)Imperiale Räume zwischen Erfahrung und Imagination* (ur. Thomas Grob, Boris Previšić i Andrea Zink), Tübingen 2014., 98–99.

⁷ Christoph BARMAYER, *Taschenlexikon Interkulturalität*, Göttingen 2012.

⁸ *Isto*, 79–80.

⁹ *Isto*, 81.

¹⁰ Michael HOFMANN i Iulia Karin PATRUT, *Einführung in die interkulturelle Literatur*, Darmstadt 2015., 7.

¹¹ *Isto*, 8.

preko *Ifigenije na Tauridi*, *Smrti u Veneciji*, *Siddharthe* ili *Limenog bubnja* do simboličnoga *Sakupljača svjetova* bugarsko-njemačkoga međukulturnog pisca Ilije Trojanova i svekolike dvopripadne interkulture suvremene književnosti: od njemačko-turske, njemačko-arapske i njemačko-iranske, njemačko-rumunjske, njemačko-baltičke, njemačko-ruske i njemačko-ukrajinske književnosti do njemačko-mađarske, njemačko-bosanske (Saša Stanišić) i njemačko-slovenske (Maja Haderlap), književnosti Židova i Roma na njemačkom itd.¹²

Uključivanje klasičnih djela i izabrana dvojna sistematizacija mogu biti zanimljivi, kako sam više puta upozoravao, i za slične dvojne situacije u južnoslavenskom kontekstu¹³, a najlakše je pojedine međuknjiževne činjenice ili međukulturne pisce za razdoblje novije književnosti, od romantizma do suvremene postjugoslavenske književnosti, identificirati tako što ćemo mnoge sporne pisce ili njihova djela, časopise, književne kritičare i povjesničare književnosti naći u dvjema, pa i trima povijestima književnosti. Ukratko, ako se bogata književnost njemačkog jezičnog područja otvara mogućnostima takve reinterpretacije svoje književne građe, iz točke gledišta suvremene interkulture književnosti, što nas priječi da na svoju bogatu hrvatsko-srpsku, južnoslavensku međuknjiževnu razmjenu, na prema nacionalnima upravo alternativnu (međukulturnu) književnost ne gledamo dvojnomo optikom interkulture povijesti književnosti i interpretacije?

Naravno, znamo koliko su te dvojne situacije još uvijek na južnoslavenskom kulturnom području opterećene međusobnim poricanjima i posezanjima, ogromnim kulturnim i drugim nesporazumima među susjedima, pa možda to i nije najbolji put prema afirmaciji interkulture konstelacije hrvatske i srpske, kao i drugih južnoslavenskih književnosti, odnosno prema „otkivanju“ južnoslavenske međukulture književnosti, koja kao da je prekrivena dubokim sjenama praksi književnih povjesničara kojima je jednostavnije konstruirati, ne prekoračivati granice svoje književnosti, osim ako to nije u funkciji nacionalne književne historiografije. Ali, upitajmo se jednom, od kakve je to koristi?

Zaključno, najviše zato smatram da, koliko očekivana, toliko i konzervativna osporavanja regionalno-poredbenoga ili interkulturnoga pristupa trebamo dočekati sa zagovaranjem cjeline južnoslavenske filologije, kao najmanje internacionalno relevantne jedinice književnopovijesnoga istraživanja. Naime, zagovaranje središnjega, bosansko-hrvatsko-srpskoga književnog i studijskog polja, kako se ono često prakticira na inozemnim sveučilištima, ne odgovara nam jer svaka država-nacija želi izdvojiti svoj jezik i književnost kao državotvoran (pa ga i afirmirati u svijetu) i tome nemamo što progovoriti. Istina, ostaju oni dijelovi polja (ili korpusa) koji su od pamtvijeka međuknjiževni, ali oni ionako inkliniraju već ponudenom okviru južnoslavenskih studija kao relativne cjeline. Uvjeren sam da i moje ustrajno zagovaranje određene teorijske perspektive te naročito ovdje predloženi rezultati mentorstva, pri čemu je uključenost hrvatske kao ishodišne kulture istraživanja posve u skladu s interkulturnim, pa i starim komparatističkim pristupima, dobro dokumentiraju takve metode podučavanja i metodologiju znanstvenoga rada. On, između ostaloga, relaksira pojedine parove južnoslavenske kulture jer se odvija u nazočnosti trećega, pa čak i treće interkulture,

¹² *Isto*, 8, 63–114.

¹³ Z. KOVAČ, *Poredbena ilili interkulturna povijest književnosti*, 268–270.

kao i pred, doduše, sve manje zainteresiranom za „naš slučaj“, međunarodnom slavističkom javnosti. Posebno to mislim za hrvatsko-srpske/srpsko-hrvatske književne i kulturne odnose! Pa i za, našim skupom aktualizirano, razumijevanje odnosa Vladana Desnice prema Beogradu. Ne bi li, primjerice, pobliže istraživanje o okolnostima zbog koji je roman *Proljeća Ivana Galeba* objavljen najprije u Sarajevu, kao i kritička recepcija i njegovo razumijevanje u drugim sredinama, istodobno moglo odgovoriti o Desničinu odnosu prema tada aktualnim kulturnim politikama i Zagreba i Beograda? Kako to da je Sarajevo Izeta Sarajlića, Meše Selimovića, Maka Dizdara ili Riste Trifkovića imalo više razumijevanja za njegov „miješani jezik“ i ponešto konzervativan poetički ustroj? Ili se samo radi o sretnom slučaju, prema kojemu Desnica već činom objavljivanja svoga ponajboljeg romana u Sarajevu (dijelom i u časopisu *Život*¹⁴) postaje višepripadan, međukulturni južnoslavenski pisac, na korak prema svjetskom piscu?¹⁵ Pa tako možemo pretpostaviti i da je prvo objavljivanje *Kiklopa* Ranka Marinkovića u Beogradu bila dobra preporuka za njegovo trajno prihvaćanje i izvan granica nacionalnoga književnog kanona (makar samo u regionalnom kontekstu). O tom se interkulturalnom dijalogu i radi, dijalogu koji obogaćuje, umnožava književne vrijednosti – do preslagivanja, preslojavanja nove, međukulturne književnosti.

INTERLITERARY READING, RECENT INTERCULTURAL STUDIES

The paper sums up several years of research and mentoring done by the head of the “Intercultural history of literature” project in the field of Slavic studies and comparative literature. It also provides an overview of his interliterary readings, as well as a brief assessment of the recent interculturalist research by young scholars. It sets out from the assumption that Croato-Serbian/Serbo-Croatian relations are impossible to understand in their entirety without applying a comparative-historical reading to the complex situations and documents from the Yugoslav past, both on the international and the national levels, and that it is equally important to approach them the wider historical and philological frameworks of South Slavic studies and the history of Central and Southeast Europe in mind. In this sense, along with the further development of an intercultural approach, it is important to nurture young researchers (particularly doctoral students) who will be able to master the study of South Slavic languages as a relative whole and take the Croato-Serbian issue out of the narrow national context and into the wider context of relevant Slavic studies.

Key words: interliterary reading, intercultural studies, mentoring, Croato-Serbian/Serbo-Croatian relations, historical and philological frameworks of South Slavic studies, Interculturality

¹⁴ Krešimir NEMEC, *Vladan Desnica*, Zagreb 1988., 59.

¹⁵ Kao što sam nedavno izrazio rezervu prema kritičkom stavu Sigrđ Löffler (*Die neue Weltliteratur und ihre grossen Erzähler*, München 2014.), prema kojem se tipično međukulturni pisci, od Salmana Rushdija do Aleksandra Hemonna, proglašavaju novom svjetskom književnosti, tako je teško prihvatljiva teza da svatko tko izdavanjem svojih djela izvan granica svoje ishodišne kulture ili njegovim prihvaćanjem u drugoj kulturi potvrdi svoju dvostruku egzistenciju automatski postaje svjetskim piscem, tako smatram precjenjivanjem i nastojanja da se pojedine južnoslavenske pisce neuklopljene tek u jednom domaćem književnom kontekstu proglašava jednostavno jugoslavenskima ili svjetskim piscima, samo da bi se tako problem riješio.

Literatura

Christoph BARMAYER, *Taschenlexikon Interkulturalität*, Göttingen 2012.

Michael HOFMANN i Iulia Karin PATRUT, *Einführung in die interkulturelle Literatur*, Darmstadt 2015.

Zvonko KOVAČ, *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*, Zagreb 2001.

Sigrid LÖFFLER, *Die neue Weltliteratur und ihre grossen Erzähler*, München 2014.

Krešimir NEMEC, *Vladan Desnica*, Zagreb 1988.

Andrea ZINK, „Land im Bewegung. Die Imagination Jugoslawien in der bosnisch-kroatisch-serbische Literatur“, *Erzählte Mobilität im östlichen Europa. (Post-)Imperiale Räume zwischen Erfahrung und Imagination* (ur. Thomas Grob, Boris Previšić i Andrea Zink), Tübingen 2014.